

KOREKTIŠKO TEISĖS PRINCIPŲ TAIKymo PRIELAIDOS

Giedrė Lastauskienė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros docentė
Socialinių mokslų daktarė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: Giedre.Lastauskiene@tf.vu.lt

Straipsnyje analizuojami teisės principai teisės teorijos ir praktinio taikymo požiūriu. Formuluojamos teisės principų taikymo sąlygos, kuriomis teisės principų taikymas teisiniam ginčams spręsti galėtų būti laikomas tinkamu (korektišku). Pateikiami doktrininiai teisės principų požymiai, teisės principai lyginami su teisės normomis ir vertybėmis. Tiriamas teisės principų veikimas pildant teisės spragas, tikrinant teisės normų teisingumą ir kitomis teisiškai reikšmingomis situacijomis. Nagrinėjama teisės principų turinio nustatymo ir jų pritaikymo metodika.

Im Artikel werden die Rechtsgrundsätze aus Sicht der Rechtstheorie und praktischer Anwendung analysiert. Es werden die Vorbehalte für die Anwendung der Rechtsgrundsätze formuliert, unter denen die Anwendung der Rechtsgrundsätze für die Beilegung von Rechtsstreitigkeiten als angemessen (korrekt) gelten kann. Es werden doktrinmäßige Anzeichen der Rechtsgrundsätze vorgelegt, die Rechtsgrundsätze werden mit Rechtsnormen und Werten verglichen. Es wird das Funktionieren der Rechtsgrundsätze bei der Ausfüllung von Rechtslücken, bei Prüfung der Richtigkeit von Rechtsnormen sowie in anderen rechtlich erheblichen Fällen untersucht. Es wird die Feststellungs- und Anwendungsmethodik des Inhaltes der Rechtsgrundsätze analysiert.

Įvadas

Sąvokų formulavimas ir jų turinio analizė – vienas iš svarbiausių kiekvieno mokslo, ir teisės, uždavinių. Sąvokų išgryninimas ir turinio tyrimas užtikrina, kad sąvokos netaptų kažkokiomis dirbtinėmis konstrukcijomis. Būtent išgrynintos, tinkamai suformuluotos ir reikiamai vartojamos teisės sąvokos turi tiesioginę įtaką, kad teisė veiktų kaip gyvybingas socialinis organizmas. Nors teisės terminija šandien yra labai ištobulinta, teisės teorijoje, o ir teisės praktikoje, dažnai susiduriama

su nepagarba teisės sąvokoms, jos vartojamos ydingai ir neatsakingai – bet kaip. Tokios bėdos būdingos ir sąvokai *teisės principai*: ją vartojant ir plėtojant turinį¹. Todėl kiekviena diskusija šiuo klausimu gali duoti naudos ir prisidėti prie geresnio teisės principų pažinimo.

Teisės principai – kategorija, kurią suvokti vis dar mokosi Nepriklausomybę atkūrusios, visuomeninės santvarkos po-

¹ Straipsnyje teisės principai kaip bendra kategorija, netiriant ir nekvestionuojant teisės principų skirstymo į bendruosius, tarpšakinius, tam tikrų šakų ir institutų.

kyčius išgyvenusios, ideologinį, ekonominį ir socialinį stresą patyrusios Lietuvos visuomenė, taip pat teisinė bendruomenė. Dabar retas kuris drįstų ginčyti teiginį, kad nors teisę dažniausiai tapatiname su konkrečiomis, tiksliai apibrėžtomis elgesio taisyklėmis, tačiau iš tikrųjų didžiausią reikšmę teisei turi ne šios taisyklės, o kita teisinės materijos dalis, kurią įprasta vadinti teisės principais.

Rašant, kad tebebandoma suvokti principo esmę, turimas galvoje ne tik doktrininis šios teisinės kategorijos įvertinimas, bet ir praktinio pritaikymo klausimai. Net ir taikančiam itin konkrečiai elgesį apibrėžiančias teises taisykles šių taisyklių taikytojui kyla daugybė klausimų: dėl taisyklės pavartotų terminų, ar jie tinkami konkrečiai situacijai, dėl jose panaudoto operatoriaus (tai liepimas ar leidimas) ir pan. Nors atrodytų, kad teisinės taisyklės, kurioms keliama konkretumo ir tikslumo reikalavimai, yra pati aiškiausia ir tiksliausia proteguojamos elgsenos apibrėžimo forma. Tiesa, pažymėtina, kad jeigu taikydami teises taisykles, patenkame į aklavietę ar visišką nežinią – turime tam tikrus jau nekeliančius abejonių ir visuotinai aprobuotus svertus, padedančius rasti atsakymą arba pasirinkti vieną iš kelių galimų – visada galime bandyti nustatyti tikruosius taisyklės kūrėjo tikslus ir intencijas, pabandyti problemą išspręsti analizuodami taisyklės sąveiką su kitomis taisyklėmis ar randant panašų elgesį reguliuojančią nuostatą.

Visiškai kitokia susidaro situacija, kai susiduriama su teisės principais. Analizuodami ir taikydami principus, neturime teisinėms taisyklėms būdingo apibrėžtumo ir patenkame į situaciją, kurios net negalime lyginti su taisyklėmis vykdomu teisiniu reguliavimu: teisės principams ra-

šytinė forma nėra būtina, teisės principai neturi kūrėjo, kurio intencijas galėtume tirti, teisės principų sąveika ne tik nepadedą nustatyti konkretaus taikytino principo turinio – atvirkščiai, kaip tik teisės principų sąveika, jų gebėjimas konkrečioje byloje „paneigti“ kito konkuruojančio principo siūlomą reguliavimą yra laikoma viena iš sudėtingiausių teisės principų taikymo problemų.

Kita vertus, esame raginami teisės principais vadovautis visuotinai, visomis teisei reikšmingomis situacijomis, sprenddami kiekvieną teisinį klausimą. Tiesa, pasigirsta nuogastavimų dėl vis dažnesnių teisinio subjektyvizmo apraiškų, pabrėžiant, kad subjektyvizmas yra tiesiog užprogramuotas, kai susiduriama su teisės principų taikymu [9; 10].

Teisės principai yra fenomenalūs tuo, kad paskutiniuoju laikotarpiu jie yra bene labiausiai nagrinėjama teisinė kategorija. Joks teisės mokslininkas neapsieina be jų analizės, nesvarbu, ji domina fundamentalūs teisės klausimai ar jis tiria konkrečią teisinio reguliavimo sritį. Nepaminėjus teisės principų, nėra parašoma bene nė vieno procesinio dokumento. Jie nurodomi kone kiekviename teismo sprendime. Vargu ar prasminga pateikti sąrašą autorių, nagrinėjusių teisės principus kaip teisinę kategoriją, nes šis sąrašas būtų itin gausus. Lietuvoje paskutiniu metu daug šia tema rašoma ir kalbama (tam dėmesio savo darbuose skyrė E. Kūris, K. Jankauskas, E. Spruogis, A. Vaišvila, S. Arlauskas, L. Baublys ir kiti autoriai). Nepaisant tiesiog smulkmeniškos teisės principų analizės teoriniu lygmeniu, labai dažnai teisės principo doktrininis aiškumas (kad ir sąlyginis) nė kiek nepadedą pritaikyti principo konkretiems santykiams kvalifikuoti ar dviejų (kelių) principų konkurencijai išspręsti.

Dar vienas aspektas – būtina apie teisės principus kalbėtis ir su ta visuomenės dalimi, kuri nepriklauso teisininkų profesijai. Moderni teisė pasiekė tokį sudėtingumo lygį, taip „suraitė“ teisinės procedūras (ir sudarė sąlygas ginčus laimėti šias procedūras geriausiai išmanantiems ir tikrai ne visada pergalės vertiems asmenims), kad būtent teisės principų lygmeniu galėtų į teisę patekti visuomenės lūkesčiai, mažinant atskirtį tarp teisininkų (jau bene visuotinai, net ir iš labai aukštų tribūnų vadinamų teisininkų luomu) ir likusios visuomenės dalies, nes šiandien, deja, didelė teisininkams nepriklausanti (o turime pavyzdžių, kad net ir teisininkams priklausanti) visuomenės dalis viešai reiškia antiteisininkiškas nuostatas, apskritai abejojant teismų ir kitų teisės institucijų sugebėjimu vykdyti teisingumą. Teisės principai visada turi moralumo dimensiją. Teisininkai, tardamiesi dėl teisės principų taikymo vienodinimo, ir visuomenė, kildinanti savo lūkesčius dažniausiai būtent iš teisės principų, gali rasti bendradarbiavimo ir nuomonių išsakymo galimybę būtent šioje plotmėje.

Todėl kalbėjimo apie teisės principus, jų vietą teisės sistemoje, jų sąveiką su teisės normomis ir galimus jų (principų) tarpusavio derinius nebus per daug. Tiek teisės teoretikams, tiek teisės praktikams (ir teisėjams, ir „bylininkams“, šia sąvoka vadinant visus teismo procese dalyvaujančius profesionalius teisininkus).

Teisės principai teisės teorijos požiūriu

Eliminavus teisės principo turinio nustatymo ir kitokias su principais susijusias ir dar neišspręstas problemas, teisės principas doktrininio požiūriu yra ganėtinai aiški kategorija. Aišku, nepamirštant, kad

ši sąvoka (kaip ir sąvoka „principas“) ir jos interpretavimas turi du nebūtinai sutampančius aspektus. Vartodami sąvoką *principas* kartais siekiame pabrėžti, kad principu suformuluota nuostata yra esminė, nulemianti visas kitas procedūras. Šį požiūrį dažniausiai mums ir siūlo principo definicijos. Žodis principas (lot. *principium* – pagrindas, pradžia) suprantamas kaip: A) „įsitikinimas, lemiantis žmogaus santykį su tikrove, jo elgesio ir veiklos normas; B) pagrindinė kurios nors teorijos, koncepcijos idėja, pradinis teiginys“ [8, p. 399]. Filosofijos žodynai šiuo aspektu principus apibrėžia kaip „direktyvinio pobūdžio nuostatų sistemas, kurioms paklūsta visos vėlesnės procedūros“ [4, p. 168]. Taigi šiuo požiūriu sąvoka principas turi dvi reikšmes: išskirtinę (principinę) vienos ar kitos nuostatos svarbą (1) ir šios nuostatos privalomybę teorijos ar koncepcijos tyrimo procedūroms (2).

Tačiau teisėje (ir ne tik) yra ir kita principo suvokimo metodologija. Teisės principas – elgesio standartas, esmingai besiskiriantis nuo normomis (taisyklėmis) išreikštų teisinio elgesio standartų. Teisės principas – teisiškai reikšmingą elgesį aprašanti nuostata, tai ypatinga preskripcija, tai toks elgesio modelis, kuris turi tikslą (išreikšti ir apsaugoti tam tikrą vertybę) ir sumodeliuotą to tikslo siekti padedantį elgesį. Šiuo požiūriu teisės principo išskirtinumas iliustratyviai atsiskleidžia lyginant jį su panašiomis, bet skirtingomis kategorijomis – su teisės normomis ir teisės saugomomis vertybėmis.

Neabejotina, kad teisės principai (kaip ir teisės normos) yra tam tikros preskripcijos, nes tiek principai, tiek normos formuoja privalomus elgesio standartus: „principai, kaip ir taisyklės, laikytinos

normomis, nes abu pasako, kas yra privaloma“ [1, p. 72]. Tačiau vertinant principo ir normos vaidmenį įgyvendinant teisinį reguliavimą, šios kategorijos yra visiškai skirtingos prigimtys: A) Skiriasi normos ir principo apibrėžtumas. Teisės normos formuluoja konkretaus elgesio taisyklę, kurią nesunkiai subsumcijos būdu galima pritaikyti konkrečiam atvejui kvalifikuoti. Teisės principai turi tam tikrą tikslą ir elgesio modelį, kaip to tikslo siekimo priemonę; teisės principai „nenustato teisinių pasekmių, automatiškai kylančių, kai esama atitikimo numatytoms sąlygoms“ [5, p. 52]. B) Teisės norma ir teisės principas skiriasi įgyvenimo galimybėmis (R. Dworkinas šį skirtumą įvardijo „logine perskyra“): teisės normos arba laikomasi, arba ne (viskas arba nieko); teisės principas įgyvendinamas kuo didesne apimtimi (daugiau arba mažiau). C) Priešingo reguliavimo sprendimo atveju, jei susikerta dvi teisės normos, viena iš jų netaikoma, vadovaujantis kolizijos sprendimo taisyklėmis: „jeigu dvi normos prieštarauja viena kitai, viena iš jų negali būti teisėta norma“ [5, p. 55]); jei konkrečioje situacijoje susikerta du principai, nėra netaikytino principo: stipresnis principas įtvirtinamas labiau, intensyviau negu silpnesnis. D) Normos turiniui nustatyti didelę įtaką turi lingvistinė jos analizė. Dėl principo abstraktumo ir vertybinės prigimtys, aiškinantis jo turinį vyrauja kitokie būdai (ir būtent tai sukuria daug klausimų ir problemų). E) Visokios teisės normos galiojimo išimtis yra suformuluotos pozityviojoje teisėje, ir teisės norma teoriškai galėtų būti nesunkiai išdėstyta, kartu nurodant ir iš anksto žinomas ir paskelbtas tos taisyklės išimtis. Joks teisės principas neturi iš anksto apibrėžtų išimčių sąrašo, nes teisės principų

svorio ir galios dimensijos yra ir turi būti vertinamos kiekvieną kartą, kai siekiama principą pritaikyti.

Lyginant teisės principus ir vertybes, visuotinai pabrėžiamas itin artimas jų ryšys. Teisės saugoma vertybė – tai teisės principo turinį ir reikšmingumą nulemianti kategorija. Kai vertybė atpažįstama ir išreiškiama tekstu, suteikiant jai teisinę apsaugą, – vertybė tampa principu (kaip iliustratyviai rašė R. Alexy, principas ir vertybė – dvi to paties medalio pusės). Principų ir vertybių susilieėjimas yra itin glaudus Konstitucijos ir konstitucingumo patikros procesuose – pabrėžiama, kad šitoje plotmėje principų ir vertybių atskirti beveik neįmanoma. Būtent šis faktas nulemia konstitucinių teismų sprendimus ir argumentus (tikėtina, kad kaip tik dėl to Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas dažnai sulaukia priekaištų – galbūt dėl pozityvistškai išlavintai ausiai neįprastos nutarimų retorikos, taip pat dėl pačių sprendimų ir jų argumentų). Taigi vertybė – teisei tvarkai svarbus gėris (gyvybė, sveikata, orumas, nuosavybė), o teisės principai įtvirtina tikslą – vienos ar kitos vertybės apsaugą ir to tikslo siekimo būdą, išreikštą elgesio modeliu. Pasak E. Spruogio, „principuose išreiškiami siekliai, tikslai, vertybių orientyrai, į kuriuos nukeipti įpareigojimai, leidimai arba draudimai“ [3, p. 232]. Teisės principai veikia kaip „optimalizuojančios normos“, kurias turėtume įgyvendinti kuo didesniu mastu, kokią pasiekti leidžia mums faktinės ir teisinės aplinkybės [1, p. 75–77].

R. Dworkinas atkreipia dėmesį, kad kai kurie principai yra tokie panašūs į normas, jog jų beveik neįmanoma atskirti, ir tokia pastaba verta dėmesio. Maža to, kai kurios nuostatos, tradiciškai apibrėžiamos kaip principai, šiai laikais yra įgavusios

tokį apibrėžtą turinį, kad kyla abejonių, ar jas reikėtų laikyti principais. O jeigu ir reikėtų, – tai tik pirmąją nurodyta reikšmę (*principas* kaip pamatinė teisės nuostata). Abejotina, kad nuostata „padarytą žalą reikia atlyginti“ atitinka pirmiau pateiktus principo kaip ypatingos preskripcijos požymius. Todėl dažniausiai, kai kalbama apie teisės principus, abu jo prasminiai krūviai dera tarpusavyje, ir teisės principais suprantami tokie elgesio standartai, kurie visada turi moralinę dimensiją ir yra labai artimi vertybėms, kurie yra itin abstraktūs, kuriems būdinga, R. Dworkino žodžiais, „svarumo ir svarbos plotmė“ ir kuriuos galima įgyvendinti skirtingu intensyvumu. Nagrinėjant teisės principus, dažniausiai ir turima galvoje būtent tokie elgesio standartai – pasižymintys bendru žmogišku aprobavimu, universalumu laiko ir erdvės požiūriu: Tas, kas ateina vykdyti teisingumo, turi ateiti švariomis rankomis; Niekas negali turėti naudos iš nusikaltimo (bloko elgesio); Vienodas bylas traktuok vienodai, o skirtingas – skirtingai; Iš klausyk ir kitą pusę; Tegu niekas nebūna teisėjas savo paties byloje ir pan. Pažymėtina, kad teisės principais įvardijami tokie teisės elementai, kurie pasižymi ir turiningosiomis savybėmis (principas – kaip teisės esmė ir pamatas) ir formaliosiomis savybėmis (principas kaip ypatinga, specialiais požymiais išsiskirianti preskripcija).

Daugiau teorinių problemų kyla dėl teisės principų vietos teisės sistemoje. Labai supaprastinant situaciją, teisės teorijos požiūriu teisės principų vietą teisės sistemoje būtų galima apibrėžti dvejopai: a) teisės principai, kaip abstraktaus pobūdžio vadovaujančios idėjos, priklauso teisinės sąmonės sričiai, bet nepriklauso normatyvinei tikrovei. Normatyvinis krūvis tenka

tik normai ir materialios išraiškos neturintis principas negali net lygintis su ja. Taip suprantami teisės principai nepatenka į teisinės tikrovės sritį, kurioje yra normos, todėl negali daryti tokio poveikio, kaip norma – taigi negali tiesiogiai reguliuoti žmonių elgesio. Teisės principai veikia teisės kūrėją ir teisės taikytoją – bet daro tai netiesiogiai; b) teisės principai suprantami kaip savarankiški, savitus požymius ir funkcijas turintys teisės sistemos elementai. Taip teigiant, teisės principai priskiriami normatyvinei tikrovei – jie laikomi galinčiais atlikti savarankišką reguliavimo funkciją. Teigiama, kad principai skiriasi nuo normos itin didele abstrakcija, savita logine struktūra, formulavimo ypatumais, tačiau teigiama, kad teisės principai gali savarankiškai paversti socialinius santykius teisiniais santykiais.

Šiuo atveju nėra reikalo analizuoti, kuri iš pozicijų dėl teisės principų vietos sistemoje yra pagrįstesnė, nes, be jokių abejonių, pozicijos pasirinkimą labai lemia teisės samprata. Konkretų teisinį ginčą išspręsti galima tiek vadovaujantis viena, tiek kita – ir netgi abiem atvejais sprendimas gali būti vienodas. Tačiau į vieną aspektą būtina atsižvelgti – būtent pasirinktoji metodologija nulemia mūsų argumentų pobūdį, ir šiam teiginiui pagrįsti verta prisiminti doktrininę diskusiją dėl sunkių bylų sprendimo tarp dviejų teisės „grynuolių“ – H. L. A. Harto ir R. Dworkino (toliau – Hartas ir Dworkinas).

Pagal švelniuoją pozityvistą (ar rafinuotą teisinio pozityvizmo koncepcijos kūrėją) vadinamą Hartą, apibrėžusį teisę kaip išskirtinai teisės normų sistemą, tais atvejais, kai susiduriama su pozityviosios teisės nepakankamumu, kad ir sunkių bylų atvejais, sprendimas yra galimas tik

peržengiant teisės (būkime tikslūs – pozityviosios teisės) ribas – sprendimo siūloma ieškoti už pozityviosios teisės ribų. Taigi – jeigu nėra pozityviosios teisinės nuostatos, kuri leistų aiškiai nustatyti laimėjusią bylą šalį, arba jeigu nuostatos yra, bet jos neaiškios, ir to neaiškumo neįmanoma pašalinti įprastais metodais, teisėjui suteikiama galia priimti sprendimą savo nuožiūra, nes jokie išoriniai (už teisės ribų esantys) standartai teisėjo nesaisto. Suprantama, pozityvizmo požiūriu tai negalėjo būti laikomas idealiu sprendimu, nes teisėjas iš esmės tokiu atveju tampa teisės kūrėju, ir sugriaunama subsumcijos grandinė, kai iš autoriteto sukurtos (ar pagal Harto koncepciją – pripažinimo taisyklę atitinkančios) teisės normos išvedamas individualus sprendimas. Tiesa, pozityvistai tokią galimybę sieja su situacija, kai taisyklės nėra arba ji nėra aiški, t. y. kai norma yra „miglotą“ (Dworkinas pažymi, kad visos normos pasižymi „atvira struktūra“, suprask, gali būti pripažintos „miglotomis“ [2, p. 64]). Tačiau pozityvistai (ir Hartas) siūlo tokį sunkioje byloje priimtą ir iš pozityviosios teisės neplaukiantį sprendimą laikyti atitinkančiu teisinį standartą tik jeigu nėra peržengiamos normos „atvirosios struktūros“ ribos: „Atviroji teisės struktūra reiškia, jog iš tikrųjų yra tokių elgesio sričių, kuriose daugelis dalykų turėtų būti paliekama teismo arba pareigūnų žiniai, kad šie, atsižvelgdami į aplinkybes, galėtų nustatyti pusiausvyrą tarp konkuruojančių interesų, kurių svaris kiekvienoj byloje yra vis kitoks“ [6, p. 235]. Nesivieliant į diskusiją, kaip įsitikinti, ar riba nėra peržengta, galima konstruoti, kad teisinis pozityvizmas, net ir Harto pateikta rafinuotoji jo forma, visko, ko negalima gauti iš pozityviosios teisės

teikiamos norminančios informacijos, siūloma ieškoti už teisės ribų.

Harto mokinys Dworkinas, pakeitęs jį prestižiniame jurisprudencijos profesoriaus poste Oksforde ir žinomas kaip integraliosios teisės sampratos atstovas, griežtai sukritikavo tokią sunkių bylų sprendimo metodologiją. Dworkinas sako, kad tam tikrais atvejais pozityviosios teisės taisyklių nėra arba jos yra neaiškios, o teisinį ginčą išspręsti reikia ir tokiais atvejais. Tačiau, jo vertinimu, tai nesudaro arbitralinio [lot. *arbitrarius* – savavališko, beatodairiško] bylos išsprendimo prielaidų. Dworkino požiūriu, Harto siūloma metodika yra netinkama ne tik todėl, kad normas kurti ir atsakyti už tai turi specialus subjektas, bet ir todėl, kad Harto siūloma metodika pažeidžia grįžtamojo veikimo principo draudimą ir, o tai svarbiausia, tokia koncepcija neturi jokio pagrindo. Jo požiūriu, teisėjas, kuris teisiniui ginčui neranda vienintelės tinkamos taisyklės, ne tik kad neprivalo peržengti teisės ribų, bet, atvirkščiai, – jam draudžiama tai padaryti, nes teisėją ir tokioje situacijoje varžo tam tikri teisiniai standartai. Dworkino požiūriu, sunkių bylų atveju negalimas laisvas ir nevaržomas „užteisinis“ sprendimų priėmimas – sprendžiant tokias bylas reikia remtis teisės sistemoje glūdinčiais (snaudžiančiais) standartais – šios publikacijos kontekste – teisės principais.

Nuoroda į senokai vykusią diskusiją padaryta turint tikslą atkreipti dėmesį į kiekvieno sprendimo argumentavimo nuoseklumo svarbą. Kiekvienas asmuo, sprenddamas teisinį ginčą, o ypač – teisėjas, privalo suvokti, kaip jis spręs bylą tuo sudėtingu atveju, kai pozityviosios teisės nuostatų nėra, kai jų yra, bet neaiškios, kai jų yra net daugiau, negu reikėtų – bet jos

yra prieštaringos. Toks asmuo turi turėti elgesio tokiais galimais atvejais metodą. Jis gali pasielgti pagal Dworkiną ir, neradęs teisinio sprendimo pozityviojoje teisėje, jo ieškoti teisės principuose (šio straipsnio kontekstu), suprasdamas juos kaip savarankiškus, norminimo vaidmenį atliekančius teisės elementus. Bet jis gali nuspręsti elgtis kitaip – ir teisinį sprendimą priimti savo nuožiūra (o „pasufleravimo“ dairytis kitose normatyvinėse sistemose: moralėje, politikoje, religijoje ir pan.). Svarbiausia, kad būtent pagal pasirinktą sprendimo priėmimo metodiką jis privalėtų formuoti sprendimo argumentų, pagrindžiančių priimtą sprendimą, karkasą. Tikrai nebūtų korektiška išpažinti pozityvistinę teisės sampratą (tiek klasikinę, tiek moderniąją) ir be jokių skrupulų tiesiogiai taikyti teisės principus – toks argumentų derinys būtų nekorektiškas jau vien todėl, kad visi turime lūkesčių suvokti vienokio ar kitokio sprendimo priėmimo prielaidas ir argumentus ir juos akceptuoti kaip protingus ir patikimus – plačiausiu, metodologiniu požiūriu. Todėl sprendimų argumentavimo nuoseklumas taip pat galėtų būti įvardytas kaip viena iš teisės principų korektiško taikymo prielaidų.

Šiandien įvairiuose tyrimuose, skirtuose fundamentaliųjų teisės klausimų analizei, vyrauja nuomonė, kad teisės principai neabejotinai yra teisės sistemos dalis. Tačiau teisės teorijos požiūriu, ir būdami teisės sistemos elementais, principai gali vaidinti skirtingą vaidmenį. Todėl svarbu nustatyti, (1) ar teisės principai gali būti taikomi kaip savarankiškas žmonių elgesio patikros instrumentas (padarant išvadą, kad elgesys yra teisėtas arba teisę pažeidžiantis), (2) ar teisės principai atlieka kitokią funkciją – *teisės normos turinio nu-*

statymo (ir nustatyto turinio patikrinimo) bei (3) teisinio argumentavimo stiprinimo funkciją. Dėl antrojo ir trečiojo vaidmens priskyrimo teisės principams didelių abejonių nekyla. Lietuvos teisinėje doktrinoje kartais nekritiškai yra plėtojamos mintys, kad principai yra savarankiškos teisinio reguliavimo priemonės, ignoruojant galimą tokio teiginio samprotavimo spekuliatyvumą, ir tai kelia tam tikrų abejonių. Jeigu vien remiantis teisės principu galima teisiškai kvalifikuoti faktinę situaciją, o visuotinai sutariama, kad teisės principas yra tokia preskripcija, kuri turi savyje ir tikslą, ir jo siekimo priemonę ir kurios įgyvendinti (o tai reiškia ir pažeisti) visa apimtimi nėra įmanoma – kyla klausimas, kokių mastu vertinamo asmens elgesys turi atitikti principą, kad būtų galima konstatuoti jį esant teisėtą, ir kokių mastu pažeisti, kad būtų konstatuotas padarytas teisės pažeidimas ir pritaikyta represinė ar restitucinė teisinė sankcija. Doktrinos požiūriu būtų nerizikinga formuluoti teiginį, kad civilinės sutarties šaliai gali būti pritaikyta teisinė atsakomybė už sutarties šalių bendradarbiavimo principo pažeidimą. Tačiau, ko gero, nė vienas praktikas nerizikuotų formuluoti byloje reikalavimo taikyti sankciją vien šiuo pagrindu ir siektų plėtoti savo argumentavimą įrodinėdamas, kad buvo padaryti kitų, formaliai apibrėžtų sutarties arba civilinės teisės nuostatų pažeidimai, nes sutarties šalių bendradarbiavimo principas gali būti interpretuojamas taip įvairiai, kad būtų neaišku, kaip įvertinti faktinę sutarties šalių elgseną vien pagal šį principą. Todėl pagrįsta laikytina nuostata, kad <...> teisės principai teisinio sprendimo priėmimo procese yra papildančiojo ir dalinio pobūdžio standartai, vien tik kuriais remtis teisės procese gana sudėtinga <...>

[3, p. 232], nes principas „veikiau <...> išdėsto argumentus, kurie pagrindžia vieną variantą, tačiau iš anksto neterminuoja konkretaus sprendimo“ [5, p. 53].

Su nelengva praktinio pritaikymo situacija susiduriama, vadovaujantis įprasta doktrininė rekomendacija taikyti teisės principus teisės spragoms pildyti (tiesa, daug dažniau susiduriama su įstatymo analogijos, o ne teisės analogijos taikymu, ir tam yra objektyvus pagrindas). Taikant teisės analogiją, teisinė taisyklė yra išvedama ne iš paties teisinio teksto, bet naudojant tam tikras mąstymo ir samprotavimo operacijas. Teisės analogijos atveju nauja teisinė taisyklė nustatoma *išskirtinai vertybinės situacijos analizės būdu*. Jei norma N_1 , N_2 ir N_3 turi tą patį aksiologinį pagrindą O , tai privalome laikyti galiojančia ir normą N_z , kurios negalima išvesti iš kitų teisės normų, bet kuri turi tą patį vertybinį pagrindą. Tačiau tai ganėtinau spekuliatyvi koncepcija, nes vertybių tyrimui nebetinka tie metodai, kuriuos yra įvaldę teisininkai (juo labiau kad vertybės yra santykinės (prisimenant H. Kelseną, pagal kurį, normos, būdamos žmonių, o ne dieviškojo autoriteto kūriniai, gali įtvirtinti tik santykinės vertybes). Kaip tik todėl teisininkai, ypač praktikai, ne be pagrindo žiūri į teisės analogiją atsargiai [11, p. 158].

Idomu permąstyti ir jau įprasta tapusią doktrininę nuostatą, pateikiamą dažnai be jokių komentarų, kad teisėjas privalo kiekvieną teisės normą patikrinti jos derėjimo su teisės principais požiūriu. Net ir ignoruojant svarstymus, kad nėra taip paprasta nustatyti teisės principo turinį, vis dėlto norėtusi labai suabejoti, ar tokia siūloma metodologija yra tinkama. Teisės principai sudaro teisės kaip ypatingos normatyvinės tvarkos esmę. Visuomenėje su-

kuriamas toks teisinis reguliavimas, kokio ji „yra verta“ – koks atitinka jos mentalitetą, kultūros ir sąmonės lygį (suprantama, nekalbama apie išskirtinius atvejus, kurie nebeįtelpa į bendrą teisės kūrimo schemą). Todėl būtų galima teigti, kad teisės principai yra konkretinami konkrečiomis elgesio taisyklėmis ir kad teisės kūrėją (bent jau organizuotos teisėkūros atveju) saisto teisės principai kaip bendrieji ir fundamentali teisės imperatyvai. Dar vienas svarbus aspektas – modernioje (ir ne tik) teisėje buvo teikiama didžiulė reikšmė tokiems teisės požymiams, kaip antai: teisėti lūkesčiai ir galėjimas prognozuoti savo veiksmų įvertinimą teisės požiūriu. Todėl teisinės taisyklės būtinai yra skelbiamos viešai – kad niekas negalėtų teisintis jų nežinantis. *Jei-gu priimant sprendimus ir atliekant teisinį argumentavimą įsitvirtintų kiekvienos normos individualaus patikrinimo galimybė, būtų sukurtos teorinės prielaidos, kad vos ne kiekviename teisiniame ginče galėtų būti suformuluotas individualus teisinis sprendimas, darantis bendro teisinio reguliavimo išimtį. Kuo daugiau tokių išimčių – tuo neaiškesnė teisė* ir tuo mažesnis pasitikėjimas teise ir teisininkais.

Klausimas, kokiai vertybei teisinė tvarka turėtų teikti pirmenybę – ar teisiniam stabilumui (galėjimui prognozuoti), ar individualaus ginčo sprendimo teisingumui – teisės teorijoje, o ypač teisės filosofijoje yra sprendžiamas visą laiką. Ir esmės tai reiškia teisės ir įstatymo konflikto analizę. Galimybė tikrinti kiekvieną teisės normą derėjimo su teisės principais požiūriu reiškia, kad pirmumas teikiamas teisingumui. Reikalavimas ginčą spręsti pagal iš anksto taisyklėse suformuluotus reikalavimus, nuosekliai kartojant ankstesnių teismų sprendimus panašiose bylose, reiškia, kad

pirmumas suteikiamas įstatymui ir teisi-
niam stabilumui.

Be abejo, būtina rasti kažkokį protin-
gą šio vertybinio konflikto sprendimą ir,
kaip dažniausiai būna tokiu atveju, ieško-
ma tarp kraštutinumų vidurio. Pasakymas,
kad teisėjas yra įpareigotas kiekvieną kartą
vertinti kiekvienos normos atitiktį bendrie-
siams teisės principams, yra neįvykdomas
ir net ydingas – nesinorėtų teisėjų įtikinti,
kad teisinis tekstas jų nevaržo arba beveik
nevaržo. Todėl svarstyтина galimybė šiuo
kontekstu prisiminti G. Radbrucho pateiktą
schemą, kuri daugybę kartų buvo taikyta
Vokietijos teismams po karo sprendžiant
tam tikrų kategorijų bylas, išsiskiriančias
savo sudėtingumu. G. Radbruchas manė,
kad įstatymų leidėjo nustatyta teisė turėtų
turėti pirmumą net ir tais atvejais, kai jos
turinys yra neteisingas, išskyrus tas išim-
tis, kai pozityviosios teisės priešingumas
teisingumui pasiekia tokį laipsnį, kada
pozityvioji teisė jau turi užleisti vietą tei-
singumui [12]. Ši formulė reikštų galimy-
bę užtikrinti pagarbą teisiniui stabilumui
ir suinteresuotiems asmenims neužkirstų
kelio įrodyti, kad byloje būtinas išimtinis,
individualus sprendimas, teikiant tokią iš-
vadą pagrindžiančius argumentus.

Teisės principų turinys ir pritaikymas

Kaip jau buvo nurodyta, teisės principai
nuo kitokių elgesį formuluojančių stan-
dartų skiriasi tokiais formaliais požymiais:
kryptingumas (teisės principai turi tam
tikrą tikslą ir elgesio modelį, kaip to tiks-
lo siekimo priemonę); svorio dimensija ir
optimalizuojantis pobūdis (teisės princi-
pas įgyvendinamas kuo didesne apimtimi);
specifinis realizavimo būdas (teisės
principams įgyvendinti taikomas nuostata

daugiau arba mažiau, o normoms – viskas
arba nieko); ypatinga kolizijų sprendimo
metodika (susidūrus dviem ar daugiau
principų, nėra netaikytino principo, tačiau
vienam iš principų konkrečiu atveju su-
teikiamas prioritetas ir būtent jis nulemia
bylos sprendimą). Pažymėtina, kad visi
šie požymiai savo esme yra išoriniai po-
žymiai, kurie pasireiškia teisės principų
aplikacijos (pritaikymo) metu. Nė vienas
iš nurodytų požymių nėra tiesiogiai susi-
jęs su principo turiniu. Jau buvo atkreiptas
dėmesys į moralinę teisės principo dimen-
siją, o tai nulėmė principo turinio evoliu-
ciją. Nurodyti formalieji požymiai taip pat
nepadedą nustatyti, kuris iš principų turėtų
būti taikomas tada, kai tą pačią situaciją
pretenduoja reguliuoti keli principai, iš-
reiškiantys atskiras vertybes ir formuluo-
jantys skirtingus elgesio pavyzdžius. O
būtent nustatyti principų turinį ir parinkti
jų derinius yra vienas iš sudėtingiausių na-
grinėjamos problemos klausimų.

Todėl ypatingos svarbos uždavinys –
toliau galvoti apie teisės principų turinio
nustatymo ir teisės principo pritaikymo
konkrečiam atvejui metodiką – *metodika,
dėl kurios teisinė bendruomenė daugmaž
sutartų, yra būtina korektiško teisės princi-
pų taikymo prielaida*. Šie du probleminiai
aspektai yra labai sudėtingi ir verta juos
atskirai nagrinėti, tačiau dėl straipsniui ke-
liamos apimties reikalavimų ir panašių ga-
limų nurodytų problemų sprendimo būdų,
šie aspektai straipsnyje yra sujungiami.

Pasisakant dėl teisės principų turinio,
pažymėtina, kad principams nekeliami
reikalavimo būti išreikštiems tekstu – nors
dažnai jie išreiškiami kaip verbalinė tai-
syklė aukščiausios juridinės galios teisės
aktuose arba teismų sprendimuose, tačiau
tokia išraiška tik oficialiai patvirtina, kad

šios nuostatos yra principai, ir, suprantama, standartai veikė kaip principai dar iki juos įrašant į tekstą. Tačiau principams net ir įgijus rašytinį pavidalą praktinio pritaikymo situacija nepalengvėja. Jau ne kartą nurodyta, kad teisės principo turinys gali būti suvokiamas taip skirtingai, kad unifikuoti jo turinio yra tiesiog neįmanoma. Tokią situaciją nulemia daugybė veiksnių, ir šiuo atveju tie veiksniai nėra straipsnio analizės objektas. Tikrai kritikuotina praktika, kuri vis dar ryški – kai teisės principų turinio interpretavimą pateikia kiekvienas suinteresuotas bylos baigtimi asmuo, kartais net nesistengdamas savo pozicijos stiprinti nei teismo, nei kitokiu teisėje galimu autoritetu (pvz., mokslininko pažiūra).

Lygia greta taikant principus kylanti problema – principų „svorio“ įvertinimas. Visuose be išimties teisiniuose ginčiuose susigrumia du ar daugiau teisės principų. Bene visada bylos baigtį lemia tai, kuris iš principų bus pripažintas toje byloje svarbiausiu. „Teisės principų aplikavimo paradigma įpareigoja kiekvienam iš principų, atsižvelgiant į situaciją, suteikti tam tikrą svarbos lygmenį ir atlikti ypatingą veiksmą, vadinamą principų „svėrimu“, „balansavimu“ ar „harmonizavimu“ [7, p. 53]. Labai retai šis procesas yra paprastas ir sprendimas, kuris iš principų bylai esminis, yra akivaizdus. Dažniausiai susiduriama su sunkia dilema, kuri savo esme reiškia dviejų ar daugiau vertybių sankirtą, kai būtina vienai iš vertybių suteikti pirmumą. Principų įvertinimo ir „pasvėrimo“ klausimas yra fundamentalus teisės principams taikyti ir teisei apskritai. Todėl tiek daug dėmesio skiriama R. Dworkino ir R. Alexy darbams, skirtiems šiai problemai²,

nors universalios metodikos ir šiems autoriams nėra pavykę sukurti.

Siekiant sukurti korektiško principų taikymo prielaidas, reikia susitarti, kokiais šaltiniais galima remtis, pretenduojant, kad teikiama teisės principo turinio interpretacija būtų pripažinta, sprendžiant teisinį ginčą (ar kažkokioje kitokioje teisiškai reikšmingoje situacijoje). Principų turiniui suvokti didelę įtaką daro Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. Nekelia abejonių ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo *obiter dictum* kaip autoritetinga nuomonė (nors noras, esant bet kokiai terminų ir kategorijų sutapčiai, nepaisant konteksto ir uždavinių, kuriuos sprendė Konstitucinis Teismas, iš karto perrašinėti Konstitucinio Teismo argumentus, vertintinas kritiškai ir neigiamai). Po nurodytųjų šaltinių, kuris ateina į galvą, sprendžiant teisės principų turinio ir taikymo klausimą, – teisės doktrina. Teisės doktrina tradiciškai laikoma itin svarbia kontinentinės teisės tradicijoje, nes nesant ataskaitų apie teismų precedentes, teisės doktrina yra vienintelė jungiamoji formaliųjų teisės šaltinių ir teismų praktikos grandis. Doktrinos reikšmė yra neabejotinai didelė įvairiausių aspektu – teisės principų turinio ir jų taikymo derinių nustatymas yra vienas iš jų. Tačiau kalbėdami apie doktriną ir ieškodami joje išeičių, susitarant dėl teisės principų turinio ir teisės principų taikymo, susiduriame su kita problema – savoka teisės doktrina pati yra tokia neaiški ir įvairia-

teisės principų kolizijų sprendimo schemas. Siekdamas formalizuoti konkuruojančių teisės principų taikymą, R. Alexy siūlo įvesti principų įgyvendinimo reikšmės ir nesilaikymo (pažeistinum) gradaciją: silpnas (*light*), vidutinis (*moderate*), rimtas (*serious*). Iš dviejų konkuruojančių principų taikomas turėtų būti tas, kurio įgyvendinimo reikšmė leidžia pateisinti kito principo pažeidimo reikšmingumą.

² R. Alexy, veikdamas daugiausia kaip konstitucinės teisės teorijos kūrėjas, parengė ir toliau tobulina

reikšmė, kad iš pradžių reikia tartis dėl jos. Sąvokos teisės doktrina, doktrininės nuostatos yra tokios įprastos teisiniame diskurse, kad dažnai net nesusimąstome apie jų turinį. O ką turime galvoje, kai vartojame šias sąvokas? Senovės Romos laiku, į kurią nuorodas taip mėgsta daryti kontinentinės teisės tradicijos teisininkai (ir ne tik jie), buvo visai paprastų sprendinių – privalomo juristų citavimo teismų sprendimuose laikotarpiu, nedarydamas nuorodų į teisės mokslininkus, bylos išspręsti teisėjas negalėjo. O kadangi cituotinių juristų vardai buvo nurodyti pozityviojoje teisėje – nebuvo problemų nusprendžiant, kas kuria teisės doktriną³. Šiandien situacija yra sudėtingesnė, ir klausimas, ką turėtume suprasti teisės doktrina, nėra toks paprastas.

Galima pabandyti pasamprotauti sprendinius eliminuojant. Galbūt teisės doktrina yra visas teisės mokslas – tačiau teisės mokslas yra toks prieštaringas, kad, vartodami sąvoką tokia prasme, visiškai susipainiosime (ką jau kalbėti, kad lieka neatsakyta į klausimą, kokių laikotarpiu rašę autoriai galėtų būti laikomi reikšmingais šių dienų bylų sprendiniams – ar kalbame tik apie Lietuvos Nepriklausomybės metu rašiusius autorius, ar ir tuos, kurie rašė iki šio laikmečio, o gal turėtume remtis teisės istorijos puslapiuose nurodytų autorių darbais?). Akivaizdu, kad sąvoką turime siaurinti, ir galėtume tai daryti tokiu būdu: teisės doktrina – tam tikrų visos teisės ar tam tikros teisės srities autoritetų nuomonės vienais ar kitais teisės aiškinimo ir taikymo klausimais. Tačiau kaip nustatyti krite-

rijus, kuriais remdamiesi galėtume vienus ar kitus autorius laikyti autoritetais? Ar tokių autoritetų turėtume ieškoti Lietuvos mastu? Juk, be jokių abejonių, teisininko profesija yra gan lokali, ir geras teisininkas – pirmiausia geras funkcionuojančios (galiojančios) teisės žinovas. Netgi jeigu sutariame, kad bendras žinojimas ir tam tikros intuicijos (į kurias teisininkai dažnai priversti daryti nuorodas, net ir rizikuodami būti apkaltintais moksliskumo stoka) leidžia mums įvardyti vienos ar kitos srities teisės autoritetų sąrašą, vis tiek kyla daug klausimų. Kaip turėtų būti sprendžiamas doktrininis nuostatų kolizijos klausimas (neįveikiamas uždavinys būtų bandyti sudaryti autoritetų sąrašą pagal reikšmingumą)? Ar nugalėti turėtų vėliausia nuostata, taikant kaip analogiją chronologinę kolizijos taisyklę – bet iš karto aišku, kad tai būtų neprotingas sprendimas. O gal turėtume taikyti kažkokius formalius reikšmingumo nustatymo kriterijus, pvz., habilituoto daktaro nuomonę nugalėti mokslo daktaro; o akademiko nuomonę nugalėti profesoriaus nuomonę. Skamba kaip kalambūras – tačiau problema yra akivaizdi. Taip pat labai įdomi būtų diskusija apie naujas šių dienų bylų sprendimo praktikos tendencijas – kaip turėtų būti vertinamos teisės autoritetų išvados, pateiktos konkrečiose bylose, konkrečių proceso dalyvių iniciatyva, tiems autoritetams už šias išvadas dosniai atsilyginus. Todėl akivaizdu, kad nors tariantis dėl unifikuotos teisės principų turinio ir taikymo metodikos be doktrinos neapšeinama, bet vien jos taip pat nepakaks.

Straipsnio autorės vertinimu, vienintelė galimybė bent minimaliai išplėtoti ir unifikuoti teisės principų turinį – įtvirtinti sąmonėje, doktrinoje ir praktikoje mūsų

³ Turimas galvoje 426 metais Vakarų Romos imperatoriaus Valentiniano III parengtas vadinamasis Citavimo įstatymas, numatęs, jog klasikinio laikotarpio teisininkų – Papiniano, Pauliaus, Ulpiano, Modestino bei Gajaus – darbai įgyja įstatymo galią ir tik jie gali būti cituojami bylose.

tymo principą, kad doktrininės nuostatos tampa autoritetingos, kai jomis realiai vadovaujasi ir jas taiko teismai, sprenddami bylas. Iš tikrųjų tokia linkme teismai ir veikia. Iliustracijai šiame straipsnyje pateikiamos Lietuvos teismų praktikos nuostatos, kuriomis plėtojamas įrodymų pakankamumo principas civilinėse bylose⁴. Nekyla abejonų dėl šio standarto svarbos. Teismai turi suvokti ir susitarti, kada jie gali priimti sprendimą byloje ir kokius faktus turi laikyti įrodytais, kai įrodymai byloje yra prieštaringi. Proceso dalyvis, kuriam skirtas teismo sprendimas, ypač jei jis nepalankus, iš jo turinio turėtų gauti bent minimalią informaciją, kodėl bylos svarstyklės pakrypo į vieną, o ne į kitą pusę. 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojusio Civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 185 straipsnio „Įrodymų vertinimas“ formuluotė yra trumpa: „1. Teismas įvertina byloje esančius įrodymus pagal vidinį savo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku ir objektyviu aplinkybių, kurios buvo įrodinėjamos proceso metu, išnagrinėjimu, vadovaudamasis įstatymais. 2. Jokie įrodymai teismui neturi iš anksto nustatytos galios, išskyrus šiame Kodekse numatytas išimtis.“ Prieš tai galiojusiam CPK analogiško 65 straipsnio formuluotė buvo labai panaši: „Teismas įvertina įrodymus pagal vidinį savo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, pilnutiniu ir objektyviu visų bylos aplinkybių viseto išnagrinėjimu teismo posėdyje, vadovaudamasis įstatymu. Jokie įrodymai teismui neturi iš anksto nustaty-

tos galios.“ Taigi straipsnyje atsirado sąvoka „visetas“ ir galimybė kodekse nustatyti įrodymams išimtinę galią. Tačiau aki-vaizdu, kad straipsnio tekstas yra perdėm glaustas, jog būtų galima suprasti, kaip procese yra vertinami įrodymai ir taikomos įrodinėjimo taisyklės. Susipažinus su Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika šiuo klausimu, galima suvokti, kaip buvo plėtojamas įrodymų pakankamumo principo turinys. Iš atskirų teismo sprendimų *obiter dictum* galima išskirti tokius įrodymų pakankamumo principo reikalavimus, kurių teismai privalėtų laikytis: 1) teismo išvados privalo atitikti įstatymo nustatytomis priemonėmis ir tvarka konstatuotas turinčias reikšmės bylai aplinkybes; 2) įrodymų pakankamumas reiškia, kad įrodymai vienas kitam neprieštarauja ir jų visuma leidžia padaryti pagrįstą išvadą apie įrodinėjamų faktinių aplinkybių buvimą; 3) teismas turi įsitikinti, ar pakanka įrodymų reikšmingoms bylos aplinkybėms nustatyti, ar tinkamai buvo paskirstytos įrodinėjimo pareigos, ar įrodymai turi ryšį su įrodinėjimo dalyku, ar jie yra leistini ir patikimi; 4) teismas turi įvertinti kiekvieną įrodymą ir kartu įrodymų visetą; 5) įrodymų pakankamumo taisyklė civiliniame procese grindžiama tikimybių pusiausvyros principu, pagal kurį išvadą apie faktų buvimą teismas civiliniame procese gali daryti ir tada, kai tam tikrų abejonų dėl fakto buvimo lieka, tačiau bylos įrodymų visuma leidžia manyti esant labiau tikėtina atitinkamą faktą buvus nei jo nebuvus; 6) įrodinėjimas civiliniame procese turi savo specifiką ir pagal įtvirtintą teisinį reguliavimą bei susiformavusią Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką nenustatyta, kad teismas gali daryti išvadą apie tam tikrų aplinkybių buvimą tik tada, kai

⁴ Teismų sprendimuose įrodymų pakankamumo standartas dažniausiai vadinamas taisykle. Kadangi šis standartas atitinka formaliosios teisės principo požymius, jis tikėtų principo turinio plėtojai iliustruoti laikotarpiu nuo 1999 m. iki 2012 m. Šiuo atveju nėra diskutuojama, tai savarankiškas principas ar kito principo sudedamoji dalis.

dėl jų nėra absoliučiai jokių abejonių; 7) jokie įrodymai teismui neturi iš anksto nustatytos galios, išskyrus oficialiuosius rašytinius įrodymus (*prima facie*), kuriais patvirtintos aplinkybės laikomos visiškai įrodytomis, iki jos nebus paneigtos įstatymų nustatyta tvarka; 8) teismas įrodymus vertina pagal vidinį savo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku ir objektyviu aplinkybių, kurios buvo įrodinėjamos proceso metu, išnagrinėjimu, tai reiškia teismo pareigą teisiškai vertinti bylos aplinkybes remiantis tikrai nustatytomis faktinėmis aplinkybėmis, o ne prielaidomis; 9) jeigu byloje remiamasi liudytojų parodymais, pasižyminčiais subjektyviu pobūdžiu, ar netiesioginiais, silpno sąsajumo su įrodinėjamomis bylos aplinkybėmis, prieštarinčiais, fragmentiškais rašytiniais įrodymais, patvirtinančiais tik atskiras detales ar sudarančiais pagrindą daryti tik prielaidas, tokių duomenų visumos paprastai nepakanka faktą vertinti kaip įrodytą; 10) įrodinėjimo ir įrodymų vertinimo taisyklės pagal įstatymą nereikalauja, kad visi prieštaravimai būtų pašalinti; 11) tik ta aplinkybė, kad šalies nurodytos aplinkybės nepripažįstamos įrodytos, nesudaro pagrindo daryti išvadą, jog padarytas CPK 176 ar 185 straipsnių pažeidimas; 12) įrodymų vertinimas turi būti grindžiamas įrodymų lygybės principu, laikantis nuostatos, kad visi įrodymai turi vienokią ar kitokią įrodomąją vertę ir kad nė vieno negalima nemotyvuotai atmesti ar laikyti svaresniu, išskyrus įstatyme nurodytas išimtis; 13) vertindamas konkrečioje byloje surinktus faktinius duomenis, teismas privalo vadovautis ir teisingumo, protingumo, sąžiningumo kriterijais; 14) išvados dėl įrodinėjimo dalyko įrodytinumo turi būti logiškai pagrįstos byloje surinktais duomenimis;

15) įrodymų pakankamumo taisyklė civiliniame procese nereikalauja pasiekti absoliutų įsitikinimą vieno ar kito fakto buvimu; 16) daryti išvadą apie fakto buvimą galima ir tada, kai yra pasiekta pakankamai pagrįsta fakto buvimo tikimybė ir nelieka pagrįstų abejonių dėl fakto nebuvimo; 17) įrodymų pakankamumas ir ieškovo ar atsakovo nurodomo fakto įrodytinumas, t. y. tam tikrų aplinkybių konstatavimas, turi būti vertinami visos byloje esančios faktinės medžiagos kontekste; 18) iš atskirai nuo kitų bylos aplinkybių pateiktos faktinės aplinkybės negalima spręsti apie priimtų teismų sprendimų pagrįstumą, nes toks principas pažeistų aptartus bendruosius įrodymų vertinimo principus; ir pan.

Įvertinus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką nurodytu klausimu nuo 1999 m. (galiojant 1964 m. su vėlesniais pakeitimais CPK) iki šių dienų (įsigaliojus 2003 m. sausio 1 d. CPK), galima bandyti daryti prielaidą, kad nors bendrosios įrodymų pakankamumo principo nuostatos nekito, bet teismo diskrecijos apimtis dėl įrodymų vertinimo šiek tiek keitėsi. Tokią prielaidą galėtų patvirtinti tai, kad ankstesniu laiku priimtose teismo nutartyse buvo daug dažniau vartojamos švelnesnės ir aptakesnės kalbinės konstrukcijos, tokios kaip antai „beveik“ visiškas teisėjo vidinis įsitikinimas“, nutartyse buvo dažnai pabrėžiama teisėjų laisvės ribotumas – „įstatymo suteikta teismui teisė ir galimybė vertinti įrodymus pagal savo vidinį įsitikinimą *nėra beribė*“, imperatyviai teismui nurodoma: „CPK 222 str. 4 d. 3 punktas *reikalauja*, kad teismas, atmesdamas tam tikrus įrodymus, kaip neturinčiu įrodomosios vertės, nurodytų atitinkamus argumentus, t. y. *motyvuotą savo išvadą*“. Vėliau teismų pateikiamų argumentų retorika lyg ir keitėsi,

vartojant mažiau teismų laisvę varžančias formuluotes⁵.

Taigi ganėtina, neišsamios CPK nuostatos yra išplėtos tokiu būdu, kad įmanoma suvokti įrodymų pakankumo taisyklės (principo) turinį, ir asmuo, susipažinęs su teismų praktika, įgyja galimybę suvokti, kaip jis turi formuoti įrodinėjimo strategiją ir taktiką civilinėje byloje, t. y. panašiai suvokiamas įrodymų pakankumo standarto turinys.

Pažymėtina, kad teismai, kaip principų turinio plėtotojai, gali veikti rezultatyviai ir kokybiškai tik jei egzistuos tam tikros prielaidos, kurių dalis tiesiogiai priklauso ir nuo pačių teismų, ir teisėjų laikysenos. Dėl įvairių priežasčių teismai vis dar itin jautriai reaguoja į visokią jų sprendimų kritiką – net ir tuo atveju, kai atliekama tiesiog kritinė jų sprendimų analizė, pvz., dėl argumentų pakankumo (nepakankamumo). Kartais net pasigirsta raginimų iš teisėjų bendruomenės, kad organizuojant studentų mokymą reikėtų susilaikyti nuo aukščiausiųjų teismų grandžių sprendimų neigiamo (kritiško) vertinimo. Susidaro įspūdis, kad ir viešose mokslinėse-praktinėse diskusijose (pvz., konferencijose) teisėjai dalyvauja daug rečiau, negu galėtų ir turėtų, ne būtent jų požiūris yra labai įdomus. O jeigu teisėjai tokiuose renginiuose dalyvauja – tai dažniausiai tik tie, kurie patys yra ne tik praktikai, bet ir mokslininkai. Galėtume svarstyti, ar teisėjai tikrai privalo viešai aiškintis visuomenei dėl savo sprendimų ir juose pritaikytų argumentų (tokios nuostatos kaip visuomenės pageidavimai, o ir kaip kai kurių teisėjų pasiūlymai kartkartėmis pasigirsta viešojoje erdvėje). Bet

teisėjai tikrai gali ir privalo būti aktyvūs, diskutuodami su kitais teisininkais, o ir ne teisininkais apie bendras teisinio kvalifikavimo taisykles ir bendruosius bylų sprendimo principus. Neabejotina ir teisėjų pareiga rasti galimybę pritaikyti tam tikras visuomenės teisinio švietimo formas, kurios nekeltų grėsmės teisėjų statusui ir prisidėtų prie to, kad visuomenė įgytų elementarių žinių apie teisę ne iš žiniasklaidos ar populistų, o iš aukščiausio lygio teisininkų, o tokie yra teisėjai. Tik taip gali vykti tikroji diskusija ir tik taip galima išgirsti vieniems kitus.

Skaitant G. Radbrucho filosofines nuostatas, kyla noras pasinaudoti jo terminija. Teisės principai savo esme reiškia teisinę sąžinę. Kaip tik todėl kartais intuityviai jaučiame, kad vienas ar teismo sprendimas yra neteisingas, o dėl argumentų – kodėl – tenka dar ilgai pasukti galvą. Ir kaip tik todėl teisės principai galėtų tapti atramos tašku, visiems mums kartu aiškinantis, kokia teisė yra Lietuvoje ir kokia ji turėtų būti. Šioje diskusijoje svarbios yra įvairios nuomonės – politikų, teisininkų, bylas teismuose pralaimėjusiųjų ir kitų visuomenės atstovų, kurie nesutinka su teiginiu, kad teisė yra tik politinis susitarimas, „įvilktas“ į teisės akto rūbą.

Išvados

1. Teisės teorijos požiūriu, apibrėžiant teisės principus gali būti išskirti šio elgesio standarto turinio (esmės) ir formos (pavidalo) požymiai. Iš esmės teisės principai yra elgesio standartai, kurie yra esminiai ir išskirtiniai visai teisei (sudaro teisės pamatus ir karkasą) ir visada pasižymi moraline dimensija. Teisės principai skiriasi nuo normomis

⁵ Pažymėtina, kad prielaida apie teismų galių, taikant įrodinėjimo taisykles, didėjimą šiame straipsnyje nėra tikrinama.

- formaluojamų elgesio standartų tokiais formaliais požymiais: kryptingumu (teisės principai turi tam tikrą tikslą ir elgesio modelį, kaip to tikslo siekimo priemonę); svorio dimensija ir optimaliu principo pobūdžiu (teisės principas įgyvendinamas kuo didesne apimtimi); specifiniu realizavimo būdu (teisės principams taikoma nuostata daugiau arba mažiau, o normoms – viskas arba nieko); ypatinga kolizijų sprendimo metodika (susidūrus dviem ar daugiau principų, nėra netaikytino principo, tačiau vienam iš principų konkrečiu atveju suteikiamas prioritetas ir būtent jis nulemia bylos sprendimą).
2. Vertinant teisės principų funkcijas, nekelia abejonių, kad principai yra normų turinio nustatymo ir patikrinimo bei teisinio argumentavimo stiprinimo priemonė. Teisės principams būdingas dalinis ir papildantis reguliavimo pobūdis. Galimybė vien teisės principais vykdyti savarankišką teisinį reguliavimą vertintina kritiškai dėl teisės principų specifikos ir optimalaus jų pobūdžio.
 3. Teisės principai kaip teisės normų teisingumo testas turėtų būti taikomi atsakingai ir atsargiai ir tik išskirtiniais atvejais, kai situacija yra netipinė ir kai yra akivaizdu, jog pritaikius galiojančią teisės normą teisingumas bus pažeistas iš esmės.
 4. Teisės principų turinio plėtojimas ir principų taikymo metodikos nustatymas yra teisės doktrinos ir teismų praktikos uždavinys, pirmumą suteikiant aukščiausiųjų teismų grandžių suformuluotoms principų suvokimo ir pritaikymo taisyklėms.

LITERATŪRA

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 36; *Valstybės žinios*, 2002, nr. 42.

Specialioji literatūra

2. ALEXY, R. *Theorie der Grundrechte*. Baden-Baden, 1985.
3. ALEXY, R. *Teisinio argumentavimo teorija. Mokymas apie racionalų diskursą, arba Teisinio pagrindimo teorija*. Vilnius, 2005.
4. BAUBLYS, L. et al. *Teisės teorijos įvadas*. 2 leidimas. Vilnius, 2012.
5. BERGEL, J. L. *Théorie générale du droit*. Paris, 1989.
6. DWORKIN, R. *Rimtas požiūris į teises*. Vilnius, 2004.
7. HART, H. L. A. *Teisės samprata*. Vilnius, 1997.
8. KORDELA, M. *Zasady prawa*. Studium teoretycznoprawne. Poznań, 2012.
9. KVIETKAUSKAS, V. (ats. red.). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, 1985.
10. LASTAUSKIENĖ, G. Turiningasis teisinio teksto interpretavimas: panacėja ar pavojaus šaltinis. *Jurisprudencija*, 2006, nr. 8 (86).
11. MIKELĖNAS, V. Interpretacinis žaismas, arba Kaip kurti teisę be parlamento. *Jurisprudencija*, 2009, 2 (116).
12. MIKELĖNĖNĖ, D.; MIKELĖNAS, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. Vilnius, 1999.
13. RADBRUCH, G. Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/jur-zimmermann/LV_2010_2011/Koll_Radbruch_Aufsatz-SJZ_1946__105.pdf>.
14. RÖHL, K. *Allgemeine Rechtstheorie*. 2 Auflage. Köln-Berlin, 2001.

VORAUSSETZUNGEN FÜR DIE KORREKTE ANWENDUNG DER RECHTSGRUNDSÄTZE

Giedrė Lastauskienė

Zusammenfassung

Die Rechtsgrundsätze ist eine Kategorie, die die Gesellschafts- und die Unabhängigkeit wiederherstellen Litauens immer noch zu verstehen lernt, als auch die rechtliche Gemeinschaft. Die Erfassung von Rechtsgrundsätzen umfasst nicht nur doktrinmäßige Stufe, sondern auch Probleme ihrer praktischer Anwendung in bestimmten Sachen. Bei Analyse und Anwendung der Grundsätze verfügen wir nicht über die den Rechtsregeln übliche Bestimmtheit; die Rechtsgrundsätze verlangen keine schriftliche Form, die Rechtsgrundsätze haben keinen Verfasser, dessen Intentionen wir untersuchen konnten; die Interaktion zwischen den Rechtsgrundsätzen gehört zu einem der kompliziertesten Probleme bei der Anwendung der Rechtsgrundsätze. Andererseits sind wir gefördert, sich von den Rechtsgrundsätzen allseitig bei der Beilegung jeder rechtlichen Frage leiten zu lassen.

Aus Sicht der Rechtstheorie bedeutet das Rechtsgrundsatz die Verhaltensnorm, die wesentlich, exklusiv für das ganze Recht ist, die sich immer durch moralische Dimension und durch solche formelle Anzeichen auszeichnen, wie Zielbezogenheit (die Rechtsgrundsätze beinhalten ein bestimmtes Ziel und Verhaltensmodell, als das Mittel für das Zustreben dieses Zieles); optimalisierende Art (das Rechtsgrundsatz wird in möglich größerem Umfang ausgeübt); eine spezifische Ausübungssart (den Rechtsgrundsätzen wird die Bestimmung Mehr oder Weniger, den Normen – Alles oder Nichts angewendet); die Sondermethodik für die Lösung der Kollisionen (beim Zusammenstoß von zwei und mehr Grundsätzen, gibt es kein nicht anwendbarer Grundsatz, einem von ihnen aber wird in einem bestimmten Fall der Vorrang gewährt und eben er die Lösung der Sache beeinflusst).

Bei der Einschätzung von Funktionen der Rechtsgrundsätze entsteht kein Zweifel davon, dass die Grundsätze die Maßnahme zur Feststellung und Überprüfung sowie Stärkung rechtlicher Argumentation des Normeninhaltes ist. Das Hauptproblem besteht darin, ob die Rechtsgrundsätze als selbstständige und direkte Regulatoren des menschlichen Verhaltens gelten können. Es besteht die Meinung, dass sie als solche nicht können sein und eine solche Schlussfolgerung ergibt sich wegen der Grundsatzspezifik und ihrer optimalisierenden Art. Es ist unmöglich, die Situation aus rechtlicher Sicht nur mit Hilfe von Grundsätzen im Prinzip zu qualifizieren, da der Grundsatz niemals die Lösung einer bestimmten Situation beeinflusst. Als spekulativ gilt auch die Behauptung, dass die Rechtslücke ausgenommen mit dem Grundsatz ausgefüllt werden kann. Die Rechtsgrundsätze als Richtigkeitstest der Rechtsnormen sollten verantwortlich und vorsichtig angewendet werden, mit Verständnis, dass durch Rechtsnormen die Rechtsgrundsätze auch realisiert (konkretisiert) werden. Deswegen ist die Norm vor allem als die im Zusammenhang mit den Rechtsgrundsätzen stehende Norm zu analysieren und nur in den Sonderfällen, wenn die Situation untypisch ist und wenn bei der Anwendung der gültigen Norm die Richtigkeit im Prinzip verletzt wird, konnte bei der Anwendung der Rechtsgrundsätze die übliche rechtliche Regulation eliminiert werden. Die Ausgestaltung des Inhaltes der Rechtsgrundsätze und die Feststellung der Methodik für die Grundsatzanwendung ist eine Aufgabe der Rechtsdoktrin und Gerichtspraxis, indem der Vorrang den von den höchsten Gerichtseinheiten formulierten Regeln der Erfassung und – Anwendung der Grundsätze gewährt wird.

Įteikta 2012 m. rugsėjo 30 d.

Priimta publikuoti 2012 m. spalio 29 d.